

М. У. Канцавая

УА МДПУ імя І. П. Шамякіна (г. Мазыр)

РЭГІЯНАЛЬНЫ КАЛАРЫТ “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ” ІВАНА МЕЛЕЖА

I. Мележ у раманах —Палескай хронікі перадаў мясцовы каларыт пры дапамозе тыповых для Усходняга Палесся рэгіянальных анамастычных назваў, асабовых уласных імёнаў, разнастайных тапонімаў, прозвішчаў, дыялектызмаў, а таксама праз паказ традыцыйных народных свят (Калядаў, вяселля), якія характарызуюць бытавы ўклад жыцця палешукоў, сялянскую працу.

Багаты рэальны матэрыял пакладзены І. Мележам у аснову —Палескай хронікі. Письменнік глыбока адлюстравіў асаблівасці народнага светаўспрымання, паказаўшы, напрыклад, калядны абрад на Палессі, падрыхтоўку да гэтага свята, сялянскую трапезу, —хаджэнне з казой, песні-шчадроўкі. Каляды ўключаюць тры свята: уласна Каляды (Ражаство), Новы год і Вадохрышча. Да кожнага свята гатавалі куццю — кашу з патоўчаных ячменных круп. Першая куцця, як і трэцяя, называецца **поснай**, а другая — **шчодрай**. —Першая Каляда — 6–7 студзеня — гэта канец шасцітыднёвага Піліпаўскага посту, пачатак святочных дзён і вечароў. Гэтае свята вядома і пад назвай —Вялікая куцця, паколькі яно было пачаткам усіх Каляд і адзначалася з асаблівай урачыстасцю [1, с. 6]. Не елі ўвесь дзень перад святым вечарам, з самай раніцы ў кожнай хаце старанна прыбіраліся, мыліся, гатавалі вячэру: *Увесь дзень перад —святым вечарам маці шкрабла нажом стол, лавы, мыла ўсё. Ад ранку ледзь не да самага вечара не тух у печы агонь, варыла, варыла, пякла. Вячэра мусіла быць посная, але ж трэба было згатаваць нямала-нямнога: дванаццаць страў!* [2, с. 176]. Увечары, калі добра сцямнела, маці Міканора —ўнесла рэшата з сенам, паклала на покуце; паставіла наверх гаршчок з куццёю [2, с. 176]. Не абыходзіцца свята без прыкмет: — *Выперлася еты год цераз край! — сказала пра куццю, што распарылася ў печы. — Добры ўраджай на збожжжа павінен буць!* [2, с. 176]. На стол слалі сена і накрывалі яго чыстым настольнікам. Перад святочнай вячэрай маліліся, паміналі памерлых продкаў. На акне абавязкова ставілі міску дзядам і —*бацька, перш чым браць якой стравы самому, адліваў лыжку яе ў місу, пастаўленую на акне, дзядам, нябожчыкам!* [2, с. 177]. Гаршчок з куццёй ставілі на стол у канцы вячэры, паспытаўшы ўсіх страў. Налівалі ў міску салодкай вадзіцы-сыты з маку і мёду, паспытаўшы якія, можна ўжо ўстаць з-за стала. Непустыя міскі пасля вячэры пакідалі на стале, каб дзяды маглі пад'есці.

Шчодрым вечарам называецца вечар напярэдадні Новага года, які святкуецца ў ноч з 13 на 14 студзеня (—стары Новы год). Гаспадыня гатавала ўжо не посныя стравы, а смажаныя кілбасы, яечню, сыр, бліны і іншае. —У цэнтры навагодняй абрадавай ежы знаходзілася мяса свінні, якая з-за сваёй пладавітасці ўспрымалася як сімвал урадлівасці [1, с. 8]. Нездарма перад Калядамі гаспадары ў Куранях забілі свіней і стараліся падаць на стол як мага больш страў: *Не ўціхаў агонь і ў печы ў Міканоравай хаце: кіпела варыва ў чыгунах і чыгунках, цяпер ужо не поснае! — скварчэлі сала і каўбасы на скаварадзе. Недарэмна мёрз у каморцы разрэзаны, разабраны, дачасна загублены кабанчык!* [2, с. 180].

Па вёсцы хадзілі шчадроўшчыкі, пелі песні-шчадроўкі, у якіх зычылі добра гаспадарам. Гаспадары ў сваю чаргу павінны былі аддзячыць, даць

пачастунак. Першымі ў Куранях пачуліся дзіцячыя галасы. Дзеці Зайчыка прыйшлі шчадраваць да Міканоравай хаты, пажадалі Міканораву бацьку: *На новае лето / Нехай родзіцца жыто!.. / Святы вечар!* [2, с. 180].

Не абышлося і без хітрыкаў, якім навучыў малых Зайчык, загадаў пажадаць, каб хутчэй жанілі Міканора: *Пиво варыць, / Міканора жаніць!.. / Святы вечар!* [2, с. 180]. І за свае пажаданні малыя папрасілі, каб іх шчодро адарылі: *Залезь на баляску, / Дастань каўбаску! / Святы вечар! / Стань на драбінку, / Дастань саланінку! / Святы вечар!* [2, с. 181].

Потым падцягнуліся падлеткі і нават дарослыя. Хадзілі яны з каляднай зоркай і —казой, у якую пераапранаўся адзін з хлопцаў. Ва ўсходнеславянскай міфалогіі каза —ўсабляе ўрадлівасць, дабрабыт, дастатак [3, с. 76]. *Потым некалькі хлопцаў гаманліва ўваіліся ў хату разам з клубамі халоднай пары і —казою. —Каза! — нехта ў перавернутым кажусе — сагнулася, закруцілася, затупала...* [2, с. 182]. На Беларусі падчас такога дзейства шчадроўшчыкі спявалі песні, напрыклад: *О-го-го, каза, / О-го-го, шэра! / Дзе каза нагою — / Там жыта капою. / Дзе каза скок — / Там жыта сем коп. / Дзе каза праходзіць — / Там жыта родзіць* [2, с. 10]. Жадалі гаспадарам шчаслівага жыцця, здароўя, добрага ўраджаю, што, канешне ж, асабліва важна для селяніна.

На старонках рамана —Людзі на балоце, дасканала адлюстраваны палескі вясельны абрад: сватанне Яўхіма Глушака да Ганны Чарнушкі і іх вяселле. Сватанне з'яўляецца пачатковым этапам вяселля. Выбар сватоў — адказная справа. У сваты часцей хадзілі ў суботу. —За свата просяць звычайна блізкага сваяка, найчасцей хрышчонага бацьку, абавязкова жанатага. Сват мусіць быць гаваркім, дасціпным, кемлівым, ведаць усе рытуалы сватання [4, с. 6]. Сват лічыўся кіраўніком усяго працэсу. Часта за сватоў бралі не толькі сваякоў, але і паважаных жыхароў вёскі, якія, канешне ж, добра ведалі сваю справу. Так, стары Глушак выбраў сватамі Пракопа Чарняка, які меў мянушку Лясун, і гаваркую ўдаву Сароку, якая за словам у кішэню не палезе, гаворыць рыфмавана, проста сыпле трапнымі выслоўямі: *Стане, як тая макуха, — будзе векавуха!* [2, с. 251]. *Бач ты, ганарыстая качка, шчэ й не пажаніліся, а ўжэ — як багачка!* [2, с. 373]. *Пара ўжэ к другому дому — к суджанаму, к маладому!* [2, с. 384]. Не зусім падыходзіць на ролю свата маўклівы і пануры Пятро Лясун, але ён карыстаўся павагай у Глушака і сваю справу добра ведаў. Яны з Сарокай дапаўнялі адзін аднаго. Стары Глушак гаворыць:

- Сватоў — этаго добра — знойдзеца!..
- А ўсё ж абы-каго ўзяць — не гонар!

Возьмем не абы-каго!.. За сватоў будуць Пракоп і Аўдоця, – сказаў бацька, як гавораць пра тое, што ўжо вырашана, і Яўхім адзначыў сам сабе: стары загадзя аб усім падумаў.

– А калі – у сваты? – запытаў Яўхім усё тым жа патрабавальным тонам. <...>

– А, усё адно! Хоць – у эту суботу! [2, с. 243].

Раней ішлі ў сваты без папярэджання ў аўторак, чацвер або суботу. Бралі з сабой пірог і бутэльку гарэлкі, прыбіраліся ў святочнае адзенне. Калі дзяўчына была згодна на шлюб, яна кланялася і брала пірог. Так, у рамане — Людзі на балоце! Ганна, якая на агародзе брала буракі, адразу здагадалася, чаго да яе ідуць Глушакі: *Ды і як жа было не зразумець: Глушакі ішлі ўдвух, бацька і сын, – Яўхім красаваўся святочнай паддзёўкай, блішчаў прылізаным чубам, стары трымаўся так паважна, што здалёк было відаць – чалавек ідзе не па абы-якой справе. Пры іх – пануры, барадаты маўчун Пракоп і Сарока Аўдоця – сваты, не інакш!* [2, с. 243]. Ганна, калі прыйшла з агарода, таксама надзела лепшае, што ў яе было: *– Прынясіце спадніцу, каторая ў клетку, кохту хвабрычную, чаравікі і хвартух белы!* [2, с. 249]. Звычайна ў час сватання гутарка набывае іншасказальную форму: — Сваты выдаюць сябе за падарожнікаў, якія збіліся з дарогі, а найчасцей за купцоў, якія прыехалі купляць тавар! [4, с. 7]. Ганна Чарнушка ў час сватання параўноўваецца з гускай, а Яўхім з гусачком, які прыляцеў па — гуску-дружку! — *А, прыйшла гуска! Даждаўся гусачок малады – час залаты! Круціў галоўкай, гусачку выглядаў, баяцца пачаў – няма і няма! А яна от, паявілася – хата засвяцілася!* [2, с. 250]. Сваты выступаюць у ролі купцоў і пры гэтым на ўсе лады хваляць жаніха:

– Ваш тавар, наш купец! – прабурчаў Пракоп, абводзячы панурымі вачыма з-пад чорна навіслых броў пірог і пляшку, якія былі ўжо на стале.

– Купец – усім купцам купец! Сам малады, чуб залаты, добра поўныя клеці – лепшы на ўсім свеце [2, с. 250]. <...>

– А Яўхім – хіба, сказаць, не першы хлопец на ўсе Курані? І да ўсяго – дастатак! Пойдзе каторая – не нахваліцца на долю, і паесць, і пап’е ўволю! <...>

– ... у нашага купца – добра без канца! І свінні, і парасяты, і авечкі, і ягняты, і гумно, і клець – абы паспець!.. [2, с. 251].

Бацькі нявесты адразу не згаджаюцца, нават калі і не супраць жаніха, гаворачы, што дзяўчына яшчэ маладая: *– Купца не ганім, – сказаў бацька. – Толькі – дзеўка гадамі шчэ не ў пары!.. Пагуляць бы шчэ трэба!.. [2, с. 250].* Бацькі маладой нахвальваюць сваю дачку: *– Наша таксама – дзякуй богу! <...> І старанная, і разумная, і слухмяная... І з твару – другую*

такую пашукаць! Хай хто скажа: нічым не абдзяліў божа! [2, с. 251]. Напрыканцы сватання ў знак згоды Ганна павінна была пакланіцца сватам і ўзяць пірог: — ... Мы не супроціў, калі яно ўжэ на тое... Ганначко, пакланіся ўжэ сватам, вазьмі пірага... [2, с. 251]. На Гродзеншчыне, напрыклад, —сваю згоду на выйсьці замуж яна [дзяўчына] выказвала тым, што наварочвала чарку на бутэльку з гарэлкай [4, с. 7].

У нядзелю ў хаце Чарнушкаў былі змовіны, у час якіх дамаўляліся аб часе вяселля. Чарнушка прасіў, каб вяселле адклалі на два-тры тыдні, бо яму, бедняку, цяжка будзе падрыхтавацца да свята. Гуляць дамовіліся праз два тыдні і Ганна ў знак згоды —*дастала са скрыні ручнік, падала сватам, Глушаку старому і Яўхіму* [2, с. 252].

У суботу, калі мінула два тыдні, сваякі жаніха і нявесты гулялі першы дзень вяселля паасобку: *Пасядзелі так, каб не выдаткавацца загадзя, проста – абы паказаць, што помняць —закон і шануюць, і каб не сараміцца перад людзьмі, бо ў жаніха ж – гулялі* [2, с. 365]. У нядзелю Цімох Чарнушка з самага ранку ладзіў вясельны воз. Для гэтага ён пазычыў лепшыя калёсы і яшчэ аднаго каня. Дзяўчаты-дружкі ўпрыгожвалі стужкамі вуздзечку, нарытнікі, дугу, а бацька палажыў на воз лепшага мурожнага сена, якое заслаў коўдраю.

Надышоў час прыбіраць маладую: —*усе, хто быў у хаце, жанкі, дзяўчаты абкружылі Ганну: адны – каб памагчы мачысе, другія – дружкі – каб зрабіць тое, што належыць ім, выбраным за дружак, трэція – каб проста паглядзець* [2, с. 368]. Ганну заплялі, прыбралі ў новую белую атласную кофту, чырвоны, з зялёнымі кветачкамі андарак, чырвоныя матчыны чаравікі-паўбоцікі. На галаве быў вянок, вэлюм спадаў да долу. Бацька і мачыха тақсама паклапаціліся аб сваім убранні, каб было не сорамна перад багатымі Карчамі. Мачыха пазычыла кофту, а Чарнушка – штаны.

Калі прыехаў жаніх, пачаўся **выкуп** нявесты. Жаніх абавязкова наймаў на вяселле музыкаў, вась і Яўхім прыехаў да нявесты з музыкай. Падарыў цешчы новыя боты. Маладога з дружнай садзяць за адзін стол, а маладую з дружкамі – за другі. Потым пачынаецца самае цікавае. Пракоп Лясун, сват, паставіў чарку гарэлкі на талерку і паднёс да Ганны, якая паклала на чарку хустачку. Яўхім узяў хустачку, паклаў на талерку грошы, якія Ганна павінна была ўзяць і выпіць чарку: *Пракоп жа паставіў чарку на талерку і няўкладна, з важным выглядам паднёс да Ганны. Чуючы на сабе позіркі многіх людзей, Ганна, як у даўно завучанай ролі, паклала на чарку хустачку... Жыццё ў людзей было не надта багатае на падзеі, на ўцехі – усе нязводна глядзелі, як Яўхім узяў хустачку, як выняў з пінжака, паклаў на талерку грошы. ... узяўшы грошы, маладая ўзяла потым і чарку і выпіла* [2, с. 372–373]. Асобная роля адводзілася і брату маладой. Хведзька

падвёў Ганну да маладога і атрымаў за гэта падарунак, грошы ад свата. Пасля ўсяго гэтага бацькі блаславілі маладых на вянчанне.

У царкву на вянчанне ехалі на трох вазах: на першым – Ганна з дружкамі, на другім – Яўхім з дружынай, на трэцім – Пракоп і Сарока. Вянчанне лічаць кульмінацыйным момантам вясельнага абраду, бо пасля вянчання дзяўчына набывае новае становішча – жонкі. —... [бацюшка] *надзяваў Яўхімаў персцень ёй на палец, а яе персцень – Яўхіму. З усяго, што было тут, гэты момант здаўся ёй як самы важны. Яўхімаў персцень, які яна чула на пальцы, быў як знак, што паказваў на яе новае становішча. —От і ўсё. Ужэ – чалавек мой, а я – жонка яго...*— ясна прайшло ў яе галаве [2, с. 377].

Маладыя едуць святкаваць спачатку да нявесты. Іх садзяць разам на покуце. Госці ядзяць, п'юць і па звычаю хваляць гаспадароў, крычаць горка маладым. Завяршае застолле ў доме маладой дзяльба каравая. Каравай уносяць пасля таго, як бацька дае падарунак маладому. З Ганны здымаюць вянок, —атрыбут вясельнага абраду, які спрыяе злучэнню маладой пары, стварэнню моцнай, непадзельнай сям'і; сімвалізуе дзявоцтва, цнатлівасць [5, с. 298], завязваюць хустку, бо змяніўшы вянок на хустку, дзяўчына пераходзіць у іншае сацыяльнае становішча: *Толькі калі ўнеслі каравай і трое жанок, пастаўшы на лаўкі, узяліся здымаць з Ганны вянок і завязваць хустку, бацька зноў спахмурнеў, і губы яго смыкнуліся журбою і вінаватасцю* [2, с. 384]. Пасля дзяльбы каравая госці пачынаюць выходзіць з-за сталоў, выносяць скрыню маладой, яе прыданае, і вязуць да маладога: *За старой дубовай скрыняй, што засталася ад маці, пойдзе і яна, пойдзе – і ўжо не вернецца ніколі сюды як у сваю хату, у свой прытулак* [2, с. 384]. Далей вяселле працягваецца ў доме жаніха.

Не абыходзіцца вяселле без пажаданняў маладым: —*Штоб ішчасце маладым было!* —*Кеб пілася і елася, кеб было ўсяго чаго хацелася!* —*Кеб усё добра было, кеб не горай, як у другіх людзей...* [2, с. 379]. —*Кеб жылося і кеб вялося!* [2, с. 388].

Не абыходзіцца вяселле і без песень і прыпевак. Калі пасля вянчання Яўхім і Ганна прыехалі да яе бацькоў, дружкі Ганны заспявалі голасна: *Выходзь, матко, з свячамі, / Пазнай дзіцятко між намі... / Мы тваё дзіцятко звянчалі... / А цяпер выходзь, матухно, проціў нас / Да вітай кубачкам усіх нас. / Да пытай донечку, дзе була... / У божым доме – не твая, / Госпаду богу прысягла, / Яўхіму ручаньку аддала...* [2, с. 378].

У час застолля ў маладой сваты і дружкі весела —сварыліся прыпеўкамі. Дружкі на чале з задзірыстай і звонкай Марусяй кпілі са сватоў: *Наш сваток не ўмее ля стала стаяці / Дай з дружкамі размаўляці. / Ідзі ў места ды купі сабе мыла, / Штоб жонка любіла! / Штоб дзеці*

пазналі / Дай бацькам назвалі! [2, с. 381]. Калі свякруха і свёкар сустракалі маладых на ганку, Сарока запела: *Выходзь, свякрухо губата, – / Прыехала нявестка багата!..* [2, с. 385]. Уведзеная І. Мележам у раман —Людзі на балоце сцэна вяселля паказала рэгіянальныя адметнасці палескага вяселля, абрады і звычаі мясцовага насельніцтва.

Адметнай рысай мовы літаратурных персанажаў з'яўляюцца прыказкі, прымаўкі, у якіх закладзены вопыт народа, мудрасць. Так, І. Я. Лепешаў у —Слоўніку беларускіх прыказак адзначыў, што у рамане —Людзі на балоце выкарыстана 26 прыказак [15, с. 3]: *Каса на камень найшла!* [2, с. 76]; *На тое і лавец, кеб рыба не драмала* [2, с. 99]; *Ласы на чужыя каўбасы!* [2, с. 41, 258]; *Багатаму жаль карабля, а беднаму – кашалю!* [7, с. 79, 132]; *Пажывем – пабачым* [7, с. 21] і іншыя. Большасць прымавак у трылогіі —Палеская хроніка І. Мележа належыць гаваркой удаве Сароцы, якая з пэўнай лёгкасцю і ўмельствам ужывае трапныя выслоўі: *Удава – сама сабе галава!* [7, с. 73]; *Не для таго гаворано, штоб кінучь няворано!..* [7, с. 20]; *А як горка на смак, паўзі назад, як рак!..* [7, с. 128] і іншыя.

Такім чынам, народныя святы, абрады, фальклор, мова літаратурных персанажаў, – усё гэта надае раманам —Палескай хроніка І. Мележа непаўторны рэгіянальны каларыт. Умела выкарыстоўваючы ў сваёй творчасці рэгіянальныя элементы, пісьменнік стварыў маштабныя малюнкi жыцця і побыту жыхароў беларускага Палесся.

Літаратура

1. Коваль, У. І. Беларускія народныя святы і звычаі / У. І. Коваль, В. С. Новак. – Гомель: Беларускае агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1993. – 30 с.
2. Мележ, І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. Ю. С. Пшыркоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т 5. Людзі на балоце: раман з —Палескай хроніка. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 415 с.
3. Коваль, У. І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. І. Коваль. – Гомель: Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 180 с.
4. Даніловіч, М. А. Беларускае вяселле. Абрад. Зычэнні. Тосты. Прыказкі. Фразеалагізмы (на матэрыяле Гродзеншчыны) / М. А. Даніловіч, Н. К. Памецька, І. В. Піваварчык. – Гродна: Таварыства беларускай мовы, 2000. – 136 с.
5. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Т. 1: Акапэла – Куцця / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2005. – 768 с.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Бел. навука, 2002. – 511 с.
7. Мележ, І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. Ю. С. Пшыркоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т 6. —Подых навал'ніцы: раман з —Палескай хроніка. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 573 с.